

- (2) Some
right.
of them are all

(O'Connor – Arnold 1961, 232)

Az angol nyelvben a eső-emelkedő beszéddallam leggyakrabban a beszélő által ismertnek vélt információ (a beszélő és hallgató közösnek vélt tudását kifejező beszédrészlet) dallama, vö. Brazil – Coulthard – Johns 1980, Brazil 1985, Gussenhoven 1983a, 13-15, Ladd 1996, 99). Ugyanakkor gyakran valamilyen konfliktust, illetve fenntartást (ki nem mondott véleményt) sejtet: ez a híres ellentmondó kontúr (contradiction contour; vö. Liberman – Sag 1974), vagy implikatív kontúr (Tench 1996, 84). Végül az angol eső-emelkedő dallam, ha nem mondatvégi helyzetben van, a topik kiemelésének eszköze is lehet (Tench id. mű, 83). Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy milyen jelentésekben használjuk ezt a hanglejtésformát a magyarban.

Az alkalmazott átírási jelek

Az alábbiakban intonációs ábrák helyett intonációs jeleket fogunk használni. Az (1) és (2) intonációs átírata például így alakul:

- (3)a. | ˘Beszélgetni voltam. |
b. | ˘Some of them are all right. |

ahol a függőleges vonal [|] az intonációs frázis határa, a [˘] pedig az eső-emelkedő dallam jele. Az intonációs átíratokban még a következő jelek fordulnak majd elő: [˘] az eső, [˘˘] a félig eső, [˘˘˘] az emelkedő-eső, [˘˘˘˘] az emelkedő, [˘˘˘˘˘] a magas szinttartó, [↘] az ereszkedő karakterdallam, a [□] pedig a szünet jele. (A különböző hanglejtésformák fonetikai tartalmáról és az intonációs jelekről bővebben l. Varga 1993.) Az érthetetlennek bizonyuló szakaszokat három x (xxx), a kihagyott szakaszokat pedig szögletes zárójelbe tett három

pont ([...]) jelzi. A jobb áttekinthetőség kedvéért az eső-emelkedő dallamot hordozó beszédszakaszokat kurzív szedéssel is kiemeltük.

A felhasznált korpusz

Az adatok két hangfelvételtől származnak. Az egyik az SLPX 13855. sz. Hungaroton hanglemezeről meghallgatható kb. 50 perces narratíva, Dickens „Karácsonyi ének prózában” c. műve, Benedek Marcell fordításában, Törőcsik Mari művészi tolmácsolásában. A másik az MTA Nyelvtudományi Intézet élőnyelvi kutatásaihoz használt, a gazdagréti kábeltelevízió műsorából származó, kb. 20 perces hanganyag, amely egy tanácstagi beszámolón készült és spontán beszédet tartalmaz (vö. Kontra 1988). Az első anyagra DK, a másodikra GR jelzettel hivatkozunk.

Szubjektív elemzéssel elkészítettük mindkét anyag teljes intonációs átíratát. A két anyagban összesen 3718 karakterdallamot találtunk. Ebből 44 (1,18%) volt az eső-emelkedő dallamok száma. Ezeket vizsgáljuk most meg, illetve csoportosítjuk jelentésük, funkciójuk szerint. A DK-anyag spontán beszédet idéző részeit (DK-S) együtt vizsgáljuk a GR-anyaggal, ez lesz a *spontán beszéd* korpusza. A DK-anyag narratív része (DK-N) pedig a *felolvasott szöveg* korpusza.

Az elemzés

(A) A magyar eső-emelkedő dallam (akárcsak az angol megfelelője) gyakran utal *konfliktusra*. Ilyenkor önálló mondaton is megjelenhet, elsősorban a spontán beszédben. Íme néhány példa.

A konfliktus a közvetlen előzménnyel való szembehelyezkedés formájában jelentkezik a (4), (5) és (6) esetében, másutt áttételesebb. A (4) egyúttal egy sajátos kérdésfajta, a „remélem”-típusú kérdés példája is; az ilyen kérdést gyakran egy lehetséges konfliktus elhárítására tesszük fel.

(4) (DK-S) | 'Remélem, | ezt *nem gondolja komolyan?* |

(5) (DK-N) | De azért *˘mégis elváltozott a színe*, | □ amikor az a
 'valami 'belépett a 'nehéz 'ajtón a | 'szobába. |

(6) (DK-S) | Pedig *˘nem nézel rá*. |

A (7)-(15) példák esetében pedig arról van szó, hogy a beszélő olyan dologra hívja fel a hallgató figyelmét, amit annak tudnia kellene, vagyis a ki nem mondott gondolat ez: „Úgy tűnik, hogy nem tudod, vagy elfelejtetted, tudd meg tehát, hogy ezek a tények.”

(7) (DK-S) | Az 'iskolából | □ még *˘nem távozott el mindenki*. |

(8) (DK-S) | 'Kifogyok az *˘időből*. |

(9) (GR) | De □ 'valahol *˘dönteni kellett*, | valahol 'bele kellett
 'illeszteni | □ a 'körzet | □ a 'választóköri | □ eö 'érdekeit | □
 'tanács | □ 'testületének az 'érdekeibe. |

(10) (GR) | □ én már 'négy hónappal 'ezelőtt szóltam, | □ amikor
 'volt egy *˘hasonló probléma*, | □ és akkor 'én váltottam ki a
 'hibás 'kábeleket, | □ 'ugyanúgy 'tűz volt. |

(11)-(12) (GR) | Az *˘nem reggeli idő*, | □ meg *˘nem ebéidő*. |

(13) (GR) | De ha 'nem vagyunk 'az, akkor meg *˘pláne rossz*. |

(14) (GR) | 'Szerintem 'az a 'munkás, | □ aki úgy 'félíg 'mákosan
 'bemegy a 'munkahelyére, | □ az *˘nem fog énnem egy
 harmatát rendesen összekötni úgy, hogy az nem folyjon*. |

(15) (GR) | Hát 'dehogynem, | hát *˘ebbe is van valami*. |

Ide kapcsolódik a (16) is: itt a beszélő azért teszi fel a *miért?* kérdést eső-emelkedő hangleadással, mert ő tudja (sőt meg is adja) a választ, míg a hallgatósága nem tudja vagy elfelejtette azt.

(16) (GR) | ˇ*Miért?* | □ 'Azért, mert 'több vödör 'féltéglát szedtünk ki a 'lefolyóból. |

A (17) előzménye az, hogy Scrooge kétszer is elmondja: *Szeretném...*, de a mondatát képtelen befejezni. Erre kérdez rá a Szellem, bátorítólag, talán kissé türelmetlenül, a (17)-es mondattal. A konfliktus itt a befejezetlenség és a befejezésre való buzdítás között van.

(17) (DK-S) | ˇ*Mit szeretnél?* |

Még áttételesebb a konfliktus a következő példában:

(18) (DK-S) | ˇ*Hogy van?* |

Itt a beszélő valószínűleg azért választotta ezt a dallamot, hogy a hallgatója véletlenül se hihesse azt, hogy az ő hogyléte érdektelen.

A konfliktusra utalással rokonítható az eső-emelkedő dallam használata ellentétes értelmű tagmondat előtt.

(19) (DK-N) [...] | □ pedig ˇ*minden követ ismerte*, | 'kénytelen volt a 'kezével 'tapogatózni. |

(20) (GR) [...] | □ és hát 'bizonyos 'javulást sikerült azért elérni talán a ˇ*telefon ellátásba*, | bár 'hozzá kell tennem, hogy | □ ez 'messze nem az, amit mi ↪szeretnénk, és | [...] | s az 'iskolával kapcsolatba 'természetesen, | vagy egy 'óvodával, vagy egy 'orvosi rendelővel kapcsolatban 'természetes, hogy telefonnal is rendelkeznie kell. |

(21) (GR) | 'Igen, ˇ*reagálni kéne*, | de 'nem 'így. |

A korpuszból idézett példák és más megfigyeléseink alapján megállapítható, hogy a 'konfliktusra utalás' az eső-emelkedő beszéddallam egyik absztrakt alapjelentése. Ez a jelentés akkor is

érvényes, amikor a különböző beszédhelyzetekben különböző pragmatikai jelentésrétegek („lokális jelentések”) rakódnak rá, árnyalják, színezik (vö.: Cruttenden 1986, 98). A ’konfliktusra utalás’ alapjelentés olyan látszólag különböző lokális jelentésekben nyilvánulhat meg, mint a ’megnyugtató’ (amikor a partnerünk indokolatlan félelmét kívánjuk eloszlatni): *~Nem fog fájni!*; a ’figyelmeztetés’: *~Nem alszom!* (ami valami ilyesmit sugall: ’Te biztosan azt hiszed, hogy alszom, azért jársz lábujjhegyen, pedig nem alszom.’); az ’ironikus elutasítás’ (amikor megismételjük a partnerünk szavait, mintha egyetérténnél velem, holott egyáltalán nem értünk vele egyet): *~Nem forró!* (ahol a valóságos jelentés ez: ’Nagyon is forró’); a ’reménykedő eldöntendő kérdés’: *De ~olvastad?* (’Bár ez nem magától értetődő, vagy éppenséggel valószínűtlen, én azért mégis remélem, hogy olvastad’); a ’türelmetlen kérdőszós kérdés’: *~Mikor jönnek?* (ahol a mögöttes gondolat ez lehet: ’Te esetleg azt hiszed, hogy engem nem érdekel, hogy mikor jönnek, de igenis érdekel és választ várok!’). Mindezek az általános, ’konfliktusra utaló’ alapjelentés speciális helyi megnyilvánulásai. Ezek a tények egybevágnak Ladd (1990: 808) véleményével: „az intonáció a megnyilatkozások értelmezését a nagyon általános jelentések és a pragmatika tág elveinek kölcsönhatásán keresztül befolyásolja” (saját fordításom, V.L.). Ennek fényében kell tehát megítélni az olyan eseteket, amikor a kutató látszólag „eltérő” jelentéseket asszociál egy és ugyanazon hanglejtésformával, vö. Fónagy (1998, 331) részleges bírálatát Varga (1981)-es tanulmányával kapcsolatban.

(B) Az esetek másik csoportjában az eső-emelkedő hanglejtés nem konfliktusra utal, hanem egyszerűen a féleső vagy az emelkedő karakterdallamot helyettesíti és azoknál emfatikusabb hatást kelt, a hordozó beszédszakasz erőteljesebb kiemelését szolgálja. Ilyenkor soha nincs mondatvégi helyzetben.

Ebben a funkcióban az eső-emelkedő hanglejtés gyakran jelentkezik a T (topik) vagy Q (kvantor) pozícióban álló bővítvényeken, illetve mellékmondatokon. (E pozíciókról lásd É. Kiss 1992.)

Míg a (22) példában Q helyzetű, a (23)-(28) példákban T helyzetű

konstituens (illetve annak utolsó hangsúlyszakasza) hordozza az eső-emelkedő dallamot.

(22) (DK-N) | Az 'udvar 'olyan 'sötét volt, | □ hogy még 'Scrooge is, | [...] | 'kénytelen volt a 'kezével 'tapogatózni. |

(23) (DK-N) | 'Küzdelem közben, | [...] 'Scrooge 'megfigyelte, | □ hogy a 'fénye 'magasan | □ 'ragyogva lobog, | □ 'homályosan 'sejtette, | □ hogy valami 'összefüggés van e 'fény | □ és a 'szellem | □ 'felette gyakorolt 'hatása között. |

(24) (GR) | 'Ellentétes 'volt, | mert esetleg 'abba a körzetbe, 'abba a kerületbe | □ arra lett volna szükség, hogy még egy 'hiányzó 'járdát 'megépítsenek. |

(25)-(26) (GR) | Az 'u az 'utolsó 'időben, | □ ha 'jól emlékszem, 'csütörtökön, | □ itt 'volt egy 'tüzeset. |

(27) (GR) | Hát 'erre 'visszatérve, | □ én már 'négy hónappal 'előtt szoltam, | [...] | □ 'ugyanúgy 'tűz volt. |

(28) (GR) | 'Annak ellenére, hogy 'annak idején | □ 'megemelték a 'viteldíjakat, | □ 'ezeket a 'buszjáratokat, 'ahelyett, hogy 'sűrítették volna, még inkább 'ritkítették, | mert 'nagyon sokszor előfordul még 'most is, hogy 'kimarad egy-egy 'buszjárat. |

A most következő példákban az eső-emelkedő dallam a főmondatban lévő olyan utalósón jelenik meg, amely egy utána következő mellékmondatra utal. Itt sem jellemző a konfliktus, inkább csak a féleső vagy emelkedő dallam emfatikusabb helyettesítéséről van szó.

(29) (DK-N) | Mikor 'Scrooge | □ 'fekébredt, | □ 'olyan sötét volt, | □ hogy 'ágyából 'kitekintve | □ 'alig tudta 'megkülönböztetni az 'átlátszó ablakot | □ 'szobája 'tömör falaitól. |

- (30) (DK-S) | De *˘az is lehetetlen*, | hogy valami ˘baja esett a ˘napnak, | □ s most ˘déli ˘tizenkét óra van. |
- (31) (DK-N) | Végül *˘arra kezdett gondolni*, | □ hogy annak a ˘kisérteties ˘fénynek ˘forrása | és ˘magyarázata | □ a ˘szomszédos szobában ˘lehet, | □ és a ˘további nyomozás ˘arra vallott, | □ hogy a ˘fény | □ ˘csakugyan onnan árad. |
- (32) (DK-N) | A ˘fűszeres, | □ meg a ˘segédei | □ *˘oly vidámak*, | □ hogy az a ˘kifényesített, | □ ˘szív alakú ˘tű, | □ amivel ˘hátral a ˘kötényüket ˘megerő sítették, | □ ˘tulajdon ˘szívük lehetett volna. |
- (33) (DK-N) | *˘Olyan szag árad*, | □ mintha ˘vendéglő meg ˘cukrászda volna ˘egymás mellett, | □ és egy →mosoda | □ a ˘közelükben! |
- (34) (DK-N) | ˘Szellem! | □ - ˘súgta ˘Scrooge, | □ *˘olyan izgatottsággal*, | □ amit ˘sohasem érzett azelőtt. |
- (35) (GR) | ˘annál is inkább, mert *˘úgy érzem*, | □ hogy a ˘gazdagréti ˘lakótelepnek | □ egy ˘nevezetessége [...] | □ a ˘gazdagréti ˘kábeltelevíziós ˘rendszer. |

Míg a (36) példában az utalószón kezdődik az eső-emelkedő dallam, és így még az előző csoportba tartozik, a (37)-ben már új funkcióval jelentkezik. Itt, és a következő példákban az eső-emelkedő dallamot a főmondatnak az a szakasza hordozza, amely mellékmondatot előz meg, de önmagában is megállhatna. A beszélő nem csupán a nagyobb nyomaték kedvéért választhatja az eső-emelkedő dallamot, hanem annak a jelzésére is, hogy mondandóját még nem fejezte be, még nem szándékozik átadni a szót.

- (36)-(37) (GR) | ˘Mi | □ *˘azokat a telefonokat sem tudjuk használni* | □ amik *˘ki vannak téve*, | □ mert ˘vagy ˘tele vannak, | □ vagy ˘rosszak. |

- (38) (DK-S) | *˘Nem tudod*, | [...] | □ hogy *˘minden lélek*, | amely
 →becsülettel dolgozik a maga kis körében, | *˘túlságosan rövidnek*
 tarthatja az életét *˘ahhoz képest*, | □ hogy milyen *˘töménytelen*
 lehetőség kínálkozik *˘arra*, | □ hogy *˘hasznossá tegye magát*. |
- (39) (DK-N) | *˘Scrooge* | *˘megfigyelte ezt a változást*, | □ de *˘nem*
szólt róla, | □ míg *˘el nem váltak egy ˘betlehemes ˘gyermek-*
csapattól. |
- (40) (GR) [...] | vagy *˘Soltvadkertben ˘ifjúsági ˘üdülőtábort ˘csinál*
 | mert *˘nincs még ilyen a kerületbe* | □ vagy *˘megépíti a ˘Tétényi*
˘fedett | □ *˘Tétényi úti ˘fedett uszodát*, | □ mert *˘ilyennel még*
˘nem rendelkezik az a ˘kerület | □ akkor *˘nagyon ˘sokszor* | □
˘egy-egy ˘választóközvetben ˘tevékenykedő ˘tanácsstag ˘érdekével
 | □ *˘ellentétes volt*. |
- (41) (GR) [...] | □ én már *˘négy hónappal ˘ezelőtt szóltam*, | □
 amikor *˘volt egy ˘használó probléma*, | □ és akkor *˘én váltottam ki*
 a *˘hibás ˘kábeleket*, | □ *˘ugyanúgy ˘tűz volt*. |
- (42) (GR) | *˘Jó helyen teszem fel a ˘kérdést*, | mert, □ *˘sajnos*, | □
˘meggyőződésem, | [...]

Az eső-emelkedő dallam emfaticus használata más helyzetekben is lehetséges. Így például jelző nyomatékosítására is használható:

- (43) (DK-N) | A *˘szellem ˘megállt* | □ egy *˘bizonyos* | *˘üzlet*
˘ajtájánál. |

(C) Végül pedig előfordulhat a magyar eső-emelkedő dallam olyan beszédszakaszon is, amelyet a beszélő kevésbé fontosnak, tudottnak, kiszámíthatónak vél, ha utána fontos, új információt hordozó rész következik. Ez a lehetőség azonban jóval szerényebb a magyar nyelvben, mint az angolban.

Ilyen funkcióban jelenik meg például a (44) közbeékel

mellékmondatában. Itt nem a dallamot hordozó beszédszakasz kiemelése a cél, hanem inkább az utána következő szakaszé.

(44) (GR) | ö most 'aszt mondanám, hogy | □ a 'választójogi, | □ 'ügy, ahogy xxx tulajdonképpen a 'törvény 'fogalmaz, | □ a 'tanácstag 'munka, az a 'választók 'bizalmán alapuló 'megtisztelő 'közéleti 'tevékenység, | □ ez egy 'közhely. |

Szintén a következő szakaszt emeli ki és készíti elő az eső-emelkedő dallam a (45), (46) és (47) példákban. A (45)-ös példával kapcsolatban tudnunk kell, hogy az előzménye ez: | 'Áldjon meg bennünket az Isten! | . Ezekben a példákban az a közös vonás, hogy egy egyszerű mondat utolsó bővítettéje a kiemelt új elem. Ami ezt megelőzi, az tudott, vagy kiszámítható, ezért kapja az eső-emelkedő dallamot.

(45) (DK-S) | 'Isten áldjon meg | 'mindnyájunkat! |

(46) (DK-N) | 'Éljen | 'Scrooge úr! | □ - 'kiáltott | az 'írnok. |

(47) (DK-N) | 'Köszönöm, | és 'ön? | □ - 'vizsgálta | a 'másik. |

Összefoglalás

A dolgozat kb. 70 percnyi magyar hanganyag eső-emelkedő dal-lamait megvizsgálva arra a következtetésre jut, hogy ennek a dallam-nak a magyar nyelvben is több funkciója van.

Leggyakrabban a hordozó szakasz kiemelésének eszköze (49 %-ban). Ebben a funkcióban a dallam sohasem áll a megnyilatkozás végén, és mind a spontán beszédben, mind a felolvasásban gyakori. A magyar eső-emelkedő hanglejtés második leggyakoribb funkciója a konfliktusra utalás (42 %-ban). Ebben a funkcióban a dallam a megnyilatkozás végén is állhat. Ezen a funkción belül jóval magasabb a spontán beszédbeli előfordulások aránya, mint a felolvasásbelié. Végül, az eső-emelkedő dallam viszonylag ritkán (9 %-ban) azt is jelezheti, hogy a hordozó beszédszakaszt a beszélő tudott, kiszámít-

ható dolognak tartja. Ilyenkor, hasonlóan azokhoz az esetekhez, amikor a kiemelés eszközeként használjuk, megintcsak nem állhat a megnyilatkozás végén.

Irodalom

- Brazil, D. (1985): *The Communicative Value of Intonation in English*. English Language Research. University of Birmingham. Birmingham.
- Brazil, D. – Coulthard, M. – Johns, C. (1980): *Discourse Intonation and Language Teaching*. Longman. London
- Cruttenden, A. (1986): *Intonation*. CUP. Cambridge.
- Csúry Bálint (1925): A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Közleményei [Kiadványai] 22.
- É. Kiss Katalin (1992): Az egyszerű mondat szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan*, 1. kötet, *Mondattan*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 79-177.
- Fónagy, I. (1998): Intonation in Hungarian. In: D. Hirst – Di Cristo, A. (eds.) 1998. *Intonation Systems, A Survey of Twenty Languages*. CUP. Cambridge, 328-344.
- Gussenhoven, C. (1983): *A Semantic Analysis of the Nuclear Tones of English*. Indiana University Linguistics Club. Bloomington.
- Kontra Miklós (szerk.) (1988): *Beszélt nyelvi tanulmányok*. *Linguistica Series A. Studia et Dissertationes*, 1. MTA Nyelvtudományi Intézet. Budapest.
- Ladd, D. R. (1990): Intonation: emotion vs. grammar. Review of 'Intonation and Its Uses', by Dwight Bolinger. *Language* 66. 806-816.
- Ladd, D. R. (1996): *Intonational Phonology*. CUP, Cambridge.
- Liberman, M. – Sag, I. (1974): Prosodic form and discourse function. *Papers from the 10th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. University of Chicago. Chicago, 416-427.
- O'Connor, J.D. (1973): *Phonetics*. Penguin. Harmondsworth.
- O'Connor, J.D. – Arnold, G.F. (1961): *Intonation of Colloquial English*. Longmans. London.
- Tench, P. (1996): *The Intonation Systems of English*. Cassell. London.
- Varga László (1981): A magyar intonáció – funkcionális szempontból. *NyK.* 83. 313-339.
- Varga László (1993): A magyar beszéddallamok fonológiai, szemantikai és szintaktikai vonatkozásai. *Nyelvtudományi Közlemények* 135.